

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA MİQRASIYA PROSESLƏRİNİN DİNAMİKASININ İQTİSADI-COĞRAFI TƏHLİLİ

H.M.Tahirova

*Azərbaycan MEA akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu
AZ1143, Bakı, H.Cavid prospekti, 115*

Əhalinin miqrasiyası məhsuldar qüvvələrin inkişaf prosesinin ünsürlərindən biri olub, sosial-iqtisadi amillərlə əlaqədardır. Azərbaycanın tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında əhalinin başqa regionlara miqrasiyasının səbəbi həm sosial şəraitin çətinliyi, həm də iş yerləri ilə təmin olunma tələbatıdır. 1990-cı ildən etibarən Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaranmış sosial-iqtisadi vəziyyətlə əlaqədar əhalinin bir qisminin xarici ölkələrə getməsi, kənd yerlərindən əhalinin şəhərlərə köçməsi və s. intensiv xarakter almağa başlamışdır.

Məqalədə NMR əhalisinin daxili və xarici miqrasiya proseslərinin istiqamətləri, səbəbləri, bu prosesə təsir edən amillər tədqiq edilmişdir. Həmçinin əhalinin miqrasiyası illər üzrə müqayisəli şəkildə təhlil olunmuş və problemlərin aradan qaldırılması istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın aktuallığı. Hər il respublikada miqrasiya prosesində on minlərlə əhali iştirak edir. Respublikamızın müasir sosial-iqtisadi və demografik inkişaf xüsusiyyətləri əhalinin miqrasiya prosesinin elmi cəhətdən tədqiq edilməsini mühüm vəzifəyə çevirmişdir.

Problemin aktuallığını və onun öyrənilməsinin vacibliyini göstərən mühüm amillərdən biri 1990-cı ildən başlayaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaranmış sosial-iqtisadi vəziyyətlə əlaqədar əhalinin bir qisminin xarici ölkələrə getməsi, kənd yerlərindən şəhərlərə köçməsi və s.-dir. Bu prosesin mənfi təsirlərinin qarşısının alınması üçün bir çox tədbirlər həyata keçirilmiş, mövcud müəssisələrin əksəriyyətinin fəaliyyəti bərpa edilmiş, yeni müəssisələr tikilib istifadəyə verilmiş, yeni iş yerləri açılmış, əhalinin əmək haqları və təqaüdləri artırılmış, kənd yerlərinin sosial bazası yaxşılaşdırılmış, nəticədə kortəbii miqrasiya halları xeyli azalmışdır. Mövzunun tədqiqini aktuallaşdıran amillər sırasında regionun iqtisadi-coğrafi, geosiyasi mövqeyi də xüsusi qeyd olunmalıdır.

Tədqiqatın məqsədi. Tədqiqatın əsas məqsədi SSRİ-nin dağılması və erməni təcavüzü nəticəsində blokada vəziyyətinə düşmüş Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaranmış sosial-iqtisadi vəziyyətin doğurduğu miqrasiya proseslərinin araşdırılması, həmin prosesin idarə olunması yollarının müəyyənləşdirilməsi, əldə olunan nəticələrin perspektiv inkişafda nəzərə alınmasıdır. Bununla yanaşı, həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının respublikalararası miqrasiya proseslərində yerinin müəyyənləşdirilməsi, daxili miqrasiyanın ("kəfkarvari miqrasiya", əhalinin kənd yerlərindən şəhərlərə

axını və s.) istiqamətləri və səbəblərinin tədqiq edilməsi, bu proseslərin tənzimlənməsində miqrasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, konsepsiyalar və dövlət proqramlarında onun əsas istiqamətlərinin təbii yollarının hazırlanmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadi-coğrafi və geosiyasi mövqeyi, strateji əhəmiyyəti, siyasi, iqtisadi, mədəni və s. əlaqələr üçün optimal tranzit məkanı olması burada özünəməxsus miqrasiya proseslərini formalaşdırır (Paşayev və b., 2010).

Sovetlər dönməsində respublikaların miqrasiya spesifikasiyası nəzərə alınmırdı. Ümumi SSRİ-də aparılan qapalı miqrasiya siyasəti, bütün ittifaq respublikaları kimi, Azərbaycana, o cümlədən NMR-ə də şamil olunurdu.

Müstəqillik qazandıqdan sonra əldə etdiyimiz nailiyyətlərdən biri də miqrasiya sahəsindəki dəyişiklik və sərbəstlik oldu. NMR-in İİR və Türkiyə ilə sərhədlərinin açılması, bu ölkələrə bilavasitə çıxışının olması yeni miqrasiya istiqamətlərinin formalaşmasına şərait yaratdı (Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası... , 2013).

Ümumiyyətlə, NMR-in əhalisi respublikamızın digər regionlarının əhalisi ilə müqayisədə az mobilliyi ilə seçilirdi. Buna baxmayaraq, 90-cı illərdə sosial-iqtisadi vəziyyətin çətinliyi, həyat səviyyəsinin aşağı olması, işsizlik səviyyəsinin yüksək olması əhalinin miqrasiyasını intensivləşdirmişdir.

Əhalinin xarici ölkələrə miqrasiyası əsasən 1992-ci ildən sonra intensiv xarakter almışdır. MR-dən əhali miqrasiyasının əsas istiqamətləri MDB ölkələrinə, Türkiyəyə və İran İslam Respublikasına doğru yönəlir.

Rəsmi statistik məlumatların təhlilindən aydın olur ki, 1992-ci ildən sonra NMR-dən xaricə gedənlərin sayı xeyli çoxalmışdır ki, onların da əksəriyyətini gənc azərbaycanlı kişilər təşkil etmişdir. Bunun başlıca səbəbi son vaxtlardakı muxtar respublikada mövcud olan sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindəki gerilik və müvafiq iş yerlərinin çatışmamasıdır (xüsusilə kənd yerlərində). Bu hal respublikada həm əhalinin, həm də onun tərkib hissəsində olan əmək ehtiyatlarının artım sürətinin azalmasına gətirib çıxarmışdır (Muradov, 2004).

Xarici ölkələrə miqrasiya edənlərin əksəriyyəti işləmək məqsədilə gedənlərdir. Bu miqrasiyada iştirak edənlərin 70%-i əmək qabiliyyətli kişilərdir. Belə ki, hər il təkcə Türkiyə Respublikasına gedən əmək qabiliyyətli kişilərin sayı orta hesabla 7 min nəfər təşkil edir. Həmçinin onların arasında uşaqların, qocaların və qadınların da yer alması əhalinin ailəli şəkildə xarici ölkələrə getməsinə göstərir. Məsələn, Şərur rayonu ərazisindən əhalinin böyük əksəriyyəti Türkiyə Respublikasına ailə halında köçür; hətta orada Şərur adlı yaşayış məntəqəsi də yaranmışdır.

Qeyd edilən dövrdə NMR-dən xarici ölkələrə gedənlərin (əmək miqrasiyası) sayı 85696 nəfər təşkil etmişdir. Onların 784 nəfəri Almaniya, 84600 nəfəri Türkiyə Respublikasına gedənlərdir (1-ci cədvəl).

NMR Miqrasiya Xidməti Şöbəsinin məlumatlarına əsasən, tədqiq olunan dövr ərzində MR-ə gəl-

miş (əsasən əvvəlki yaşayış yerinə qayıtmaq məqsədilə) əhalinin əksəriyyəti MDB ölkələrinin payına düşür. 1999-2010-cu illərdə xarici ölkələrdən NMR-ə gəlmiş 2430 nəfər əhalinin 1583 nəfərini MDB ölkələrindən, 847 nəfərini isə Türkiyə, İİR və digər xarici ölkələrdən gələnlər təşkil etmişdir.

Son bir neçə ildə əhalinin xarici ölkələrə (xüsusilə də Türkiyə Respublikasına) miqrasiyası azalmış və əvvəlki illərdən fərqli olaraq, xarici ölkələrdən də buraya miqrantlar gəlir. Gələnlərin 65,1%-i MDB ölkələrinin, xüsusilə Rusiyanın, payına düşür.

Bu miqrantların əksəriyyəti milliyətcə azərbaycanlı olub Rusiyada yaşayanlardır. Regiona gələnlərin sayı çoxalmasa da, gedənlərin sayının azalması nəticəsində son illər miqrasiya saldosu 2 dəfə azalmışdır. Bu da son illərdə sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşması ilə əlaqədardır. MDB ölkələrinin əhalisinin əksəriyyəti daha çox Rusiya, Ukrayna və Belarusa miqrasiya edir. Bu ölkələrdən fərqli olaraq, Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisi əsasən Türkiyə Respublikasına miqrasiya edir. Bunun səbəbi isə Türkiyənin qonşu mövqedə yerləşməsi və bu ölkəyə getmək şərtlərinin (yol xərcləri, nəqliyyat, dil bilmək və s.) digərlərinə nisbətən asan olmasıdır (1-ci şəkil). İran İslam Respublikası ilə NMR arasında "rəqqasvari" miqrasiya mövcuddur. Əhali gün ərzində İİR-ə gedib qayıdır. Bu miqrantlar əsasən ticarət məqsədilə gedənlərdir. NMR gömrük xidmətinin məlumatına əsasən, gün ərzində 5 min nəfər sərhədi keçir.

1-ci cədvəl

Naxçıvan Muxtar Respublikasından xarici ölkələrə gedənlərin illər üzrə say dinamikası (nəfərlə)

Ölkələr \ illər	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
NMR-dən gedənlər	9575	11146	10163	9905	8139	6821	6911	6692	6740	6060	5770	5380
O cümlədən MDB ölkələrinə	538	583	597	627	746	818	825	781	720	532	459	380
Rusiya	370	387	354	309	489	504	516	432	403	343	278	213
Ukrayna	101	112	158	208	146	224	238	302	257	110	112	98
Belarus	67	72	54	73	81	47	39	24	22	27	20	17
Qazaxıstan	-	12	25	27	23	28	21	17	28	32	31	27
Qırğızıstan	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	7	5
Özbəkistan	-	-	-	-	-	3	-	-	5	4	4	6
Türkmənistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	-	5
Gürcüstan	-	-	6	8	7	12	8	4	3	5	7	9
Moldova	-	-	-	2	-	-	3	-	2	4	-	-
Xarici ölkələrə	9037	10563	9566	9278	7393	6003	6086	5911	6020	5528	5311	5000
Türkiyə	9000	10500	9500	9200	7300	5900	6000	5800	5900	5400	5200	4900
Almaniya	21	39	48	55	73	86	57	85	92	83	76	69
İİR	16	24	18	23	20	17	14	12	7	28	19	12
Digər ölkələr	-	-	-	-	-	-	15	14	21	17	16	19

Cədvəl NMR Miqrasiya Xidməti Şöbəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir (2011).

1-ci şəkil. Naxçıvan Muxtar Respublikasının xarici miqrasiya xəritə-sxemi (2010-cu il)

Hazırda muxtar respublikada sosial-iqtisadi və demoqrafik cəhətdən əhalinin daxili miqrasiya prosesi iki əsas istiqamətdə (əhalinin kəndlərdən şəhərlərə axını və "kəfkirvari miqrasiya") özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Hər iki qanunauyğun hal istər II Dünya müharibəsindən, istərsə də sonrakı dövrlərdə səciyyəvi hal kimi mövcud

olmuşdur. Lakin respublikamızın müxtəlif ərazilərində (o cümlədən də Naxçıvan MR-də) şəhər və kənd yerlərində sosial-iqtisadi və demoqrafik inkişafda baş verən dəyişikliklərdən asılı olaraq, əhali miqrasiyasının xüsusiyyətləri, yaranma mənbələri, istiqamətləri, miqdarı və s. müxtəliflik təşkil edir.

NMR-də inzibati rayonlarla Naxçıvan şəhəri arasında gedən daimi miqrasiya prosesləri şəhər yerlərinin həddən artıq yüklənməsinə, kənd yerlərində isə əhalinin azalmasına səbəb olmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq son illərdə kənd yerlərində demografik göstəricilər şəhər yerlərinə nisbətən daha sürətlə azalır. 12 il ərzində (1999-2010-cu illər) inzibati rayonlardan Naxçıvan şəhərinə daimi yaşamağa gələnlərin sayı 5,2 min nəfər təşkil etmişdir.

Tədqiqat zamanı müəyyən olunmuşdur ki, NMR-ə daimi yaşamağa gələn (1,2 min nəfər) əhalinin sayı gedənlərdən (8,7 min nəfər) az olmuşdur. 1999-cu ildə Bakı şəhərindən MR-ə gələnlərin sayı 12 nəfər olduğu halda, 2010-cu ildə bu rəqəm 24,3 dəfə artaraq 292 nəfər olmuşdur (2-ci şəkil).

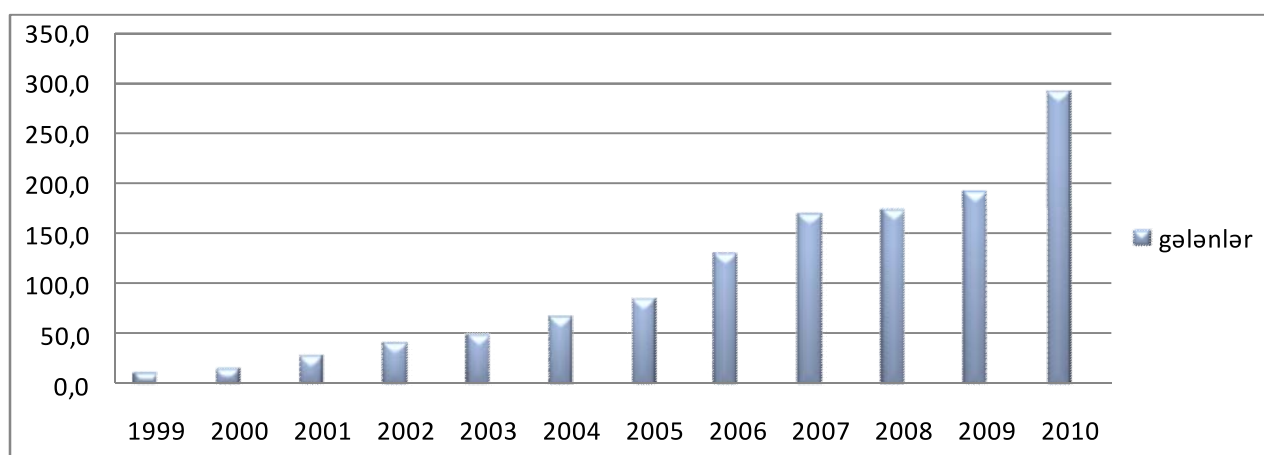
MR-in daxili inzibati rayonlarının kənd

yerlərindən əhalinin Naxçıvan şəhərinə daimi miqrasiyası daha da sürətlənmişdir. Bu proses əsasən MR-in kənd yerlərində işsizlik problemi və yaşayış səviyyəsinin aşağı olması ilə əlaqədardır.

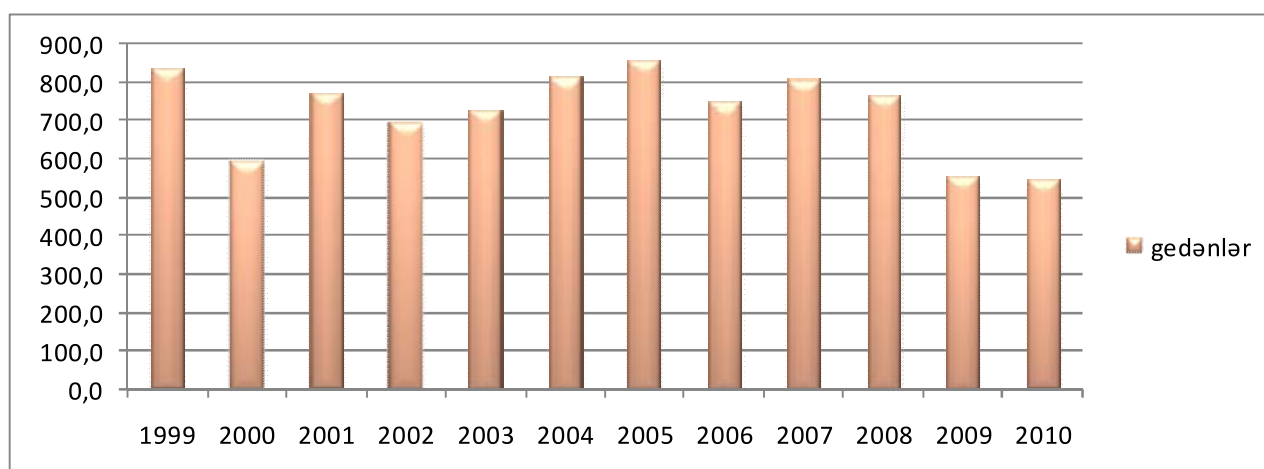
Respublikadaxili miqrasiya prosesində NMR-in ərazisindən köçənlərin çoxusu Abşeron iqtisadi rayonunda (xüsusilə Bakı şəhərində) məskunlaşmışdır ki, bu da MR-də əhalinin sayının azalmasına səbəb olmuşdur.

MR-dən gedənlərin sayı 1999-cu illə müqayisədə 2009-cu ildə 34,5% azalmış, 2005-ci ildə isə bu göstərici 2,8% artmışdır (3-cü şəkil).

1999-2010-cu illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının ayrı-ayrı inzibati rayonlarından Bakı şəhərinə gedənlərin ümumi sayı 8,7 min nəfər olmuşdur (2-ci cədvəl).

2-ci şəkil. Bakı şəhərindən Naxçıvan Muxtar Respublikasına daimi yaşamağa gələnlərin sayı (nəfərlə)

3-cü şəkil. Naxçıvan Muxtar Respublikasından Bakı şəhərinə daimi yaşamağa gedənlərin sayı (nəfərlə)

Naxçıvan Muxtar Respublikasından Bakı şəhərinə daimi yaşamağa gedənlərin sayı (nəfər)

İllər Rayonlar	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Naxçıvan ş.	341	181	214	108	231	129	210	105	192	185	129	217
Şərur	98	107	177	156	101	205	148	194	201	188	99	50
Şahbuz	83	61	74	78	72	69	64	58	62	57	51	59
Culfa	29	32	61	76	38	49	71	68	56	64	60	35
Ordubad	103	73	81	76	98	144	121	109	104	96	90	75
Sədərək	75	57	79	97	104	118	121	104	92	88	75	47
Babək	105	79	86	101	83	97	109	104	92	73	45	43
Kəngərli	-	-	-	-	-	-	13	9	11	14	7	20
NMR	834	590	772	692	727	811	857	751	810	765	556	546

Cədvəl NMR Daxili İşlər Nazirliyinin qeydiyyat şöbəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir

NMR-in inzibati rayonlarında daimi miqrasiyanın göstəricilər eynilik təşkil edir. Belə ki, rayonlar üzrə köçüb gedənlərin sayı gələnlərin sayından çox olmuşdur. Əvvəlki illərdə buraya gələnlərin sayı az olsa da, son illər bu göstəricidə nisbətən artım müşahidə edilmişdir.

Son illər NMR-də “kəfkirvari miqrasiya” prosesinin intensiv hal aldığı da müşahidə olunur. NMR-in geosiyasi mövqeyi, hər tərəfdən xarici ölkələrlə həmsərhəd olması və s. onun iqtisadiyyatının inkişafına mənfi təsir göstərir. İstehsal sahələrinin qeyri-bərabər yerləşməsi miqrasiyanın istiqamətlərinin birtərəfli olmasını şərtləndirir.

Bütün bunları nəzərə alaraq MR-də “kəfkirvari miqrasiya”nın müasir vəziyyətini, bu sahədə mövcud olan problemləri və inkişaf istiqamətləri ilə bağlı real məlumatlar əldə etmək məqsədilə sosioloji sorğu aparmışdır (2011-ci ildə). Sorğu ümumi MR əhalisi üzrə hər bir inzibati rayonda 500 nəfər olmaqla 4000 nəfər arasında həyata keçirilmişdir. Buraya, əsasən, 15-45 və yuxarı yaşda olan əhali daxildir. Keçirilmiş sorğunun nəticələrinə əsasən, inzibati rayonlar üzrə “kəfkirvari miqrasiya”nın vəziyyəti müxtəlif olmuşdur.

Apardığımız tədqiqatdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, NMR üzrə “kəfkirvari miqrasiya” prosesi əsasən istehsal müəssisələrinin daha çox cəmləşdiyi şəhər və inzibati rayon mərkəzləri ilə ətraf yaşayış məntəqələri arasında baş verir. Bu prosesdə iştirak edənlərin əksəriyyəti (1161 nəfər) dövlət müəssisələrində çalışanlardır. Onların arasında orta təhsili olanlar (56,2%) üstünlük təşkil edir. Yaş və cins tərkibinə görə isə əksəriyyəti (55,7%) 25-45 yaş qrupuna daxildir, kişilərin sayı (68,6%) üstündür (Əfəndiyev, Tahirova, 2011).

“Kəfkirvari miqrasiya”nın istiqaməti bütün inzibati rayonlardan (Sədərək istisna olmaqla) Naxçıvan şəhərinə doğru yönəlmişdir. Bu proses

Babək-Naxçıvan və Şahbuzla Naxçıvan arasında özünü daha qabarıq göstərir.

İnzibati rayonlarda bu proses əsasən şəhərlər və inzibati rayon mərkəzləri ilə rayondaxili yaşayış məntəqələri arasında müşahidə olunur. “Kəfkirvari miqrasiya”nın göstəricisinə gəldikdə isə, bu proses, Naxçıvan şəhəri istisna olunmaqla (361 nəfər), Babək (255 nəfər), Kəngərli (234 nəfər) və Şahbuz (233 nəfər) rayonlarında daha çox müşahidə olunur. Ən az isə Culfa rayonundadır (87 nəfər).

Aldığımız nəticələr göstərir ki, NMR-də əhəlinin iş yerləri ilə təmin olunmasında problemlər mövcuddur. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün son illər iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi istiqamətində bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Lakin yaradılmış yeni müəssisələr də əhəlinin işlə təminatını tam ödəmir. Buna görə də bu problemin həlli məqsədilə xarici investisiya qoyuluşunun artırılmasını məqsədə uyğun hesab edirik (Əfəndiyev, Tahirova, 2011).

NMR-də əhəlinin miqrasiyasına təsir edən əsas amil iş yerlərinin artımının iş qüvvəsinin artımından geri qalması, əhəlinin enerji və istilik ilə (son illərdə tam təmin olunmuşdur) təmin olunmamasıdır. Buna görə də iş qabiliyyətli əhəli, qısa müddətli olsa da, işləmək üçün digər regionlarda pul qazanıb muxtar respublikada yaşayan ailəsi üçün göndərməklə regionda məskunlaşmaya müsbət təsir edir.

NMR-in Azərbaycan Respublikasının digər regionları ilə nəqliyyat əlaqələrinin zəifliyi iqtisadiyyatının inkişafına mənfi təsir göstərir. Ərazinin və əhəlinin nəqliyyatla təmin olunması iqtisadi rayon daxilində mövcud təbii və əmək ehtiyatlarının istehsal dövrüyyəsinə cəlb olunmasına, istehsal sahələrinin yaranmasına və bu zəmin üzərində iqtisadi əlaqələrin formalaşmasına təsir göstərən əsas amillərdəndir.

Blokada şəraitində olan MR-də yerli istehsal həcmi azalmaqla İran və Türkiyədən idxalın hesa-

bına gündəlik tələbat üçün ərzaq və qeyri-ərzaq məhsullarının intensiv axını burada formalaşan kadr və texniki vəsaitlərin ixracına, bu da öz növbəsində əhalinin məşğuliyyətində deformasiya yaratmaqla miqrasiyasına, işlə təmin olunmaq üçün Rusiya və Türkiyəyə axınına səbəb olmuşdur (Eminov, 2005).

Miqrasiya proseslərinə təsir göstərən amillərdən biri də demoqrafik göstəricilərdir. Ümumiyyətlə, miqrasiya demoqrafik proseslərə təsir göstərməklə özü bu prosesin nəticəsi kimi formalaşır. Belə ki, doğum və təbii artımın yüksək olduğu ərazilərdə gedənlərin sayının çox olması, əks-prosesdə isə gələnlərin sayının (işçi qüvvəsinin çatışmaması ilə əlaqədar və s.) artıqlığı müşahidə olunur. Buna səbəb isə MR-də iş yerlərinin artımının əhali artımından geri qalması və qeyri-bərabər yerləşməsidir. Əhalinin təbii artımı, məşğuliyyəti və yaş tərkibi, yaşayış vasitələri ilə təminat səviyyəsi onun iqtisadi-sosial parametrlərini yaratmaqla miqrasiyasına bilavasitə təsir edir (Tahirova, 2012).

Regionda miqrasiya axınlarının nizamlanması üçün Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008, 2009-2013-cü illər) Dövlət proqramlarında bir çox tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur ki, onlardan ən əsası yeni istehsal sahələrinin və iş yerlərinin açılmasıdır.

NMR-də SSRİ dövründə fəaliyyət göstərən təsərrüfat obyektlərində məşğul olanların sayı 9,3 min nəfər təşkil edirdi (1988-ci il). Müstəqilliyin ilk illərində təsərrüfat obyektlərinin fəaliyyətinin dayanması iş yerlərinin bağlanması ilə nəticələndi. Bu da miqrasiya proseslərinin intensivləşməsinə səbəb oldu (Qasimov, 2011). 2004-2008 və 2009-2013-cü illərdə Dövlət proqramları əsasında yaradılmış yeni müəssisə və təşkilatlarda açılmış iş yerləri əvvəlki illərə nisbətən miqrasiya edənlərin sayının azalmasına şərait yaratmışdır. 2004-2008-ci illərdə Dövlət Proqramı əsasında 37,1 min yeni iş yeri açılmışdır ki, onların 7,6 mini yeni yaradılmış müəssisə və təşkilatların payına düşür (4-cü şəkil).

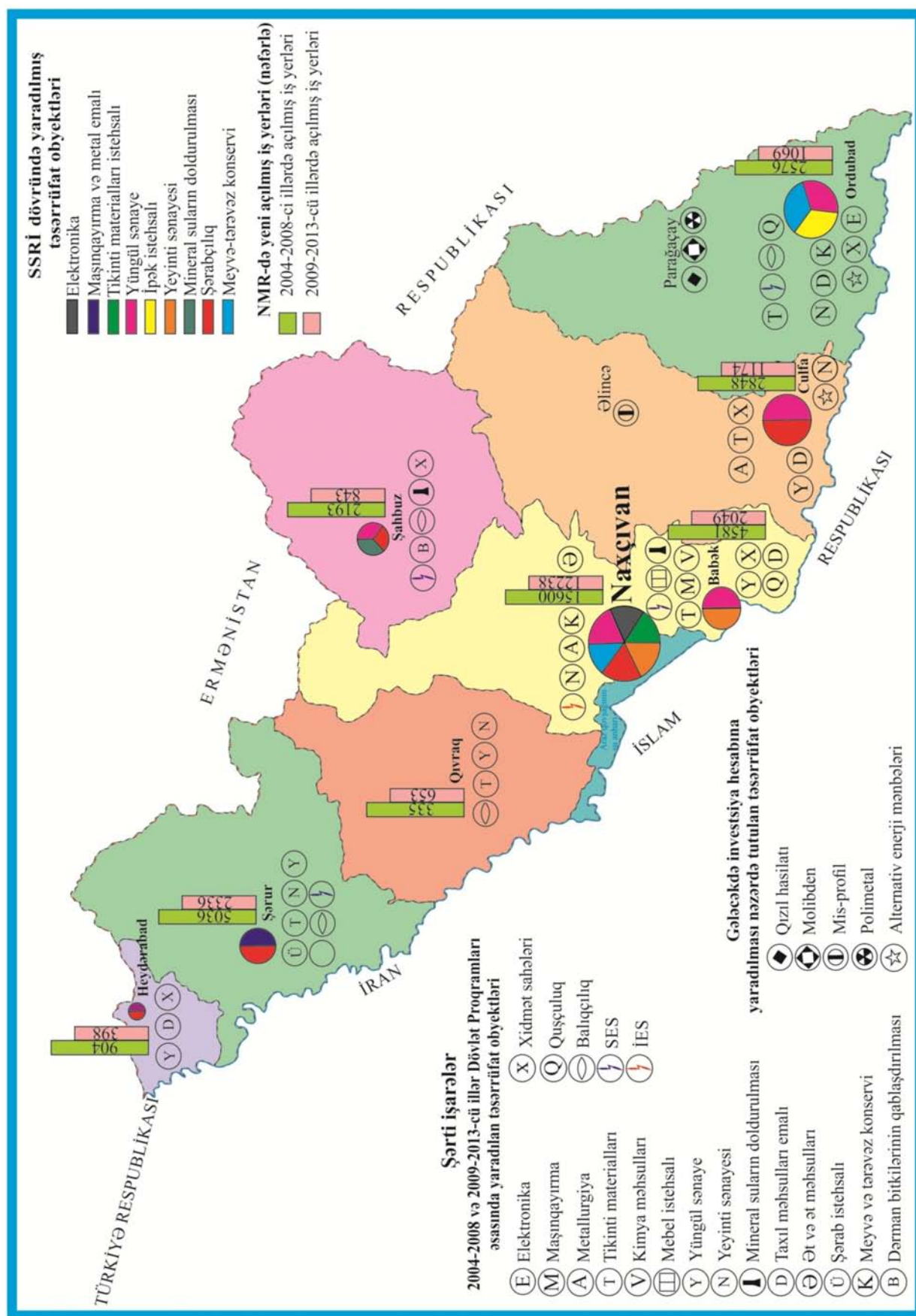
2009-2013-cü illərdə isə cəmi 20,8 min iş yeri açılmış, onlardan 0,8 mini yeni yaradılmış müəssisə və təşkilatlarda cəmlənmişdir. Tənəzzülə uğramış təsərrüfat obyektlərinin bərpası, yenilərinin yaradılması və xarici (Türkiyə və İsrail) investisiya hesabına dağ-mədən sənayesinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində aparılan işlər burada gələcəkdə iqtisadiyyatın inkişafında əsaslı rol oynamaqla, əhalinin məşğulluq probleminin həll edilməsi istiqamətində əhəmiyyətli addım olacaqdır. Bütün bunlar isə MR-də əhalinin miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsinə artıq öz müsbət təsirini göstərməkdədir.

Nəticələr. Beləliklə, müstəqillik illərində NMR-də miqrasiya proseslərinin təhlili aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

– 1990-cı illərdə NMR-də sosial-iqtisadi vəziyyətin çətinliyi, həyat səviyyəsinin aşağı və işsizliyin yüksək olması ilə əlaqədar əhalinin xarici ölkələrə miqrasiyasının sürətlənməsinə öz təsirini göstərmişdir. NMR-də əhalinin xaricə miqrasiyası əsasən 1992-ci ildən intensiv xarakter almışdır. Miqrasiyanın əsas istiqamətləri Türkiyə Respublikasına, MDB ölkələrinə (əsasən Rusiyaya), İİR və digər ölkələrə olmuşdur. Son bir neçə ildə əhalinin xarici ölkələrə (xüsusilə də Türkiyəyə) miqrasiyası azalmışdır, əvvəlki illərdən fərqli olaraq xarici ölkələrdən də buraya miqrantlar gəlir. Son 12 il ərzində NMR-ə gəlmiş 2,4 min nəfərdən 1,6 min nəfəri (65,1%) MDB ölkələrinin (xüsusilə də RF-nin) payına düşür.

– Miqrasiya saldosunun 1999-cu ilə (–9,5 min nəfər) nisbətən 2012-ci ildə (–5,0 min nəfər) təqribən 2 dəfə azalmasına səbəb sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşması, yeni iş yerlərinin açılması, regionun istilik və enerji ilə tam təmin olunması, xüsusilə kənd yerlərində sosial infrastrukturun bərpa edilməsi olmuşdur. Aparığımız tədqiqat nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, NMR-də əhalinin daimi miqrasiyası əsasən inzibati rayonlar ilə Naxçıvan şəhəri və MR ilə Bakı şəhəri arasındadır. 1999-2010-cu illərdə Bakı şəhərindən MR-ə gələnlərin sayı 1,3 min nəfər, gedənlərin sayı isə 8,7 min nəfər olmuşdur. Regionun sərhədyanı ərazilərinin potensialından və xarici-iqtisadi əlaqələrin imkanlarından istifadə etməklə kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə və əmək ehtiyatlarının maksimal istifadəsini təşkil edərək miqrasiya proseslərini tənzimləmək olar.

– Tədqiqat prosesində 4 min nəfər arasında aparılmış sorğunun nəticələrinə əsasən, müəyyən olunmuşdur ki, MR üzrə ümumi respondentlərin 1482 nəfəri "kəfkirvari miqrasiya" prosesində iştirak edir. NMR-də təsərrüfat sahələrinin qeyri-bərabər yerləşməsi, xüsusilə də Naxçıvan şəhərində cəmlənməsi bu prosesin birtərəfli olması ilə nəticələnir. "Kəfkirvari miqrasiya"-nın əsas istiqamətləri inzibati rayonlardan Naxçıvan şəhərinə doğrudur. Bu prosesin Babək və Şahbuzla Naxçıvan şəhəri arasında daha intensiv xarakter daşdığı müşahidə olunur. Səbəb isə bu inzibati rayonların yaxın məsafədə yerləşməsi və rayon mərkəzlərində sosial-iqtisadi bazanın zəif olmasıdır. Son illərdə, bütün regionlarda olduğu kimi, NMR-də də miqrasiya prosesinin, o cümlədən də

4-cü şəkil. Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadi inkişaf xəritə-sxemi (2013-cü il)

rayon və kəndlərdən əhalinin şəhərlərə axımının tənzimlənməsində, inzibati rayonların iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008, 2009-2013-cü illər) Dövlət proqramları önəmli rol oynamaqdadır (Azərbaycan Respublikası regionlarının..., 2004, 2009). NMR-də miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsində sosial-iqtisadi vəziyyət, regionun geosiyasi mövqeyi, blokada şəraitində olması, nəqliyyat və xarici ticarət əlaqələri, yeni iş yerlərinin açılması, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə, kənd təsərrüfatının, turizm sahələrinin inkişafının və s. nəzərə alınması zəruridir.

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir – Qrant № EIF/GAM-2-2013-2(8)25/11/2

ƏDƏBİYYAT

- AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI REGIONLARININ SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFI DÖVLƏT PROQRAMI (2004-2008-ci illər). 2004. *Azərbaycan* qəzetində, 13 fevral, Bakı.
- AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI REGIONLARININ SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFI DÖVLƏT PROQRAMI (2009-2013-cü illər). 2009. *Respublika* qəzetində, 16 aprel, Bakı.
- AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ COĞRAFIYASI (İqtisadi, sosial və siyasi coğrafiya). 2013. II. Avropa. Bakı. 500 s.
- EMİNOV, Z.N. 2005. Azərbaycanın əhalisi. Çıraq. Bakı. 560 s.
- ƏFƏNDİYEV, V.Ə., TAHİROVA, H.M. 2011. Naxçıvan Muxtar Respublikasında "kəfkirvari miqrasiya"nın müasir vəziyyəti. *BDU-nun "Xəbərləri". Təbiət elmləri seriyası*, 4, 176-185.
- QASIMOV, E.E. 2011. Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadiyyatının ərazi təşkili və inkişafının coğrafiyası. Təhsil. Bakı. 192 s.
- MURADOV, Ş.M. 2004. İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Elm. Bakı. 660.
- PAŞAYEV, N.Ə., ƏYYUBOV, H.N., EMİNOV, Z.N. 2010. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi, sosial və siyasi coğrafiyası. Çıraq. Bakı. 416 s.
- TAHİROVA, H.M. 2012. NMR-də miqrasiya proseslərinin formalaşmasına təsir edən amillər. *Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVI respublika elmi konfransının materiallarında*, 101-104.

Məqaləyə c.e.d T.G.Həsənov rəy vermişdir.